

Драган Ж. Марковић*

ГЕНЕЗА И РАЗВОЈ СВОЈИНСКИХ ОДНОСА**

Сажетак

Рад аргументовано показује да развој производних снага и индустријске технологије неизбежно воде ка јачању демократске државе и развоју демократског друштва. Закључује се: да је демократизација својинских односа неизоставни услов демократизације друштва и политичких институција; да без демократизације својинских односа не може бити ни истинске демократизације државних и националних заједница; да савремена индустријска производња заснована на подруштвљавању својине и управљања неизбежно води у истинску демократизацију друштва; да би Србија, у побољшању својинског статуса произвођача и стварној демократизацији својинских односа, чак морала предњачити да би пребродила заостајање за развијеним земљама; да се током транзиције спроводи кампањска приватизација којом се и приватна и државна имовина претачу у власништво моћних појединаца, чиме се огромна већина становништва лишава могућности да суверено располаже средствима која својим радом ствара.

Кључне речи: својински односи; политичке институције; демократизација

* Институт за политичке студије, Београд

** Овај текст је настао као део рада у оквиру пројеката бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије..

Као друштвени феномен, својина је могла настати тек кад се имало шта присвајати, и то не за тренутак него за дужи рок јер она заправо подразумева релативно трајно поседовање производних средстава. А пошто је првобитно најзначајније производно средство била плодносна земља, она је постала и најзначајнији објекат присвајања око којег су се првобитни присвајачи највише отимали. Својина се заправо „јавља (као зачетак) тек онда када се одређена племена оријентишу да извесна подручја трајно задрже ка свој посед (да би стекао монопол на њима)“.¹

Присвајање је на тај начин постало главно обележје непосредне људске производње, а производи људског рада главни објекат присвајања, у чију је функцију стављено и присвајање саме природе и природних услова производње. Пошто је непосредна људска производња главна полука превладавања релативне оскудице и завладавања релативног изобиља, она објективно није могућа без присвајања, које је неизбежна последица и прека потреба релативне оскудице и релативног изобиља, изван којих и не постоји јер се у апсолутној оскудици нема шта присвајати, док у апсолутном изобиљу присвајање постаје бесмислено као што би било бесмислено присвајање ваздуха или сунчеве светлости.

Док је још владала апсолутна оскудица, није било отуђивања па није могло бити ни присвајања као владајућег друштвеног односа, због чега су и средствима производње и произведеним добрима сви заједнички располагаги. По нагазима Фридриха Енгелса, још је у доба Цезара код Суева постојала не само заједничка својина, већ и заједничко обрађивање за заједнички рачун“. Као главно средство производње, област коју је племе поседовало, „била је заједничка земља племена, призната као таква од суседних племена, а од њега само брањена од захватања других племена“. И „оно што се заједнички изграђује и употребљава јесте заједничка својина: кућа, башта, кајак“.²

1 Др Иво Бурић, *Удружени рад и минули рад*, Информатор, Загреб, 1983, стр. 68.

2 К. Маркс, Ф. Енгелс, *Порекло породице, приватне својине и државе*, Изабрана дела, Култура, 1950, стр. 183, 240 и 298.

Заједничка племенска својина представљала је у суштини личну, сопственим радом стечену, својину припадника одређеног племена, али не као њихов међусобни својински однос, већ у односу према припадницима других племена као потенцијалним присвајачима. Растакање племенске својине на родовску, породичну и индивидуалну својину, постајало је са развојем производних снага све неопходнији услов одржавања и репродуковања те личне, сопственим радом стечене својине, која је тиме претварана у унутарсвојински однос самог племена, све док, захваљујући свему томе, није прекорачен судбоносни праг егзистенцијалног минимума, када је отпочео процес њене историјске трансформације у приватну, присвајањем туђег рада репродуковану својину. Сада „родовске старјешине и вјерски поглавари грабе себи најбоље оранице, ливаде и примјерке заједничке стоке“, па „у рату заробљеног непријатеља више не убијају, већ га упошљавају на тим имањима, што су нарасла до те мјере, да их њихови власници више не могу сами обрађивати“.³

Тако је настала робовласничка својина као први развијенији облик приватне својине, која ће се присвајањем туђег рада вековима репродуковати као владајући друштвени однос. Феудална и капиталистичка својина представљају само развијеније историјске облике тог владајућег односа, настале услед промена у начину присвајања туђег рада, док је сама суштина сва три својинска облика иста – претварање целокупног вишка производа у неприкосновено власништво оних који не производе.

Туђим радом стечена својина у исто време је и брањена и нападана, и величана и критикована, и вољена и мржена и за читаво време њене владавине ништа није изазивало веће људске раздоре, друштвене сукобе и међусобна уништавања људи. Толико противречан однос према приватној својини проистиче отуда што је она сама по себи крајње противречна јер је својина једних којима по свом природном исходишту не припада а несвојина других којима по свом природном исходишту припада.

Та противречност приватне својине има и крајње противречне импликације, јер из ње истовремено проистичу: и

3 Адолф Драгичевић, *Робовласништво*, Знање, Загреб, 1958, стр. 7.

богатство и сиромаштво, и развој и стагнација, и животно обиље и животна беда, и повлашћеност и обесправљеност, и слобода и ропство, и господство и подаништво, и заинтересованост и незаинтересованост за производњу и економски просперитет. На тим супротностима заснива се глобална поларизација друштва на владајуће и потчињене класе као судбоносна одредница целокупног живота, и људске јединке и друштвене заједнице.

Али упркос тој противречности, појава приватне својине означила је до сада највећу прекретницу у развоју људске јединке, којом је спољна природна принуда у друштвеној репродукцији замењена унутрањом – друштвеном принудом. То што је првобитне људе приморавало на прикупљачку и производну активност била је углавном природна нужда у задовољавању нагонских потреба, а чим би оне биле подмирене, активност на обезбеђивању животних средстава је престајала, па уколико је природа била издашна, преостајало је времена и за некакву забаву, што је првобитну заједницу чинило доста инертном, због чега је таворила у месту или се неприметно мењала.

Подстичући тежњу за богаћењем, приватна својина је људску заједницу снажно повукла путем цивилизације. Чарлс Фурие је тврдио да је „дух власништва најјача полу-га која може одушевити људе Цивилизације“,⁴ а по речима Фридриха Енгелса, „ниска похлепа је била покретачка снага цивилизације од њеног првог дана до данас, њен крајњи циљ је било богатство, и још једном богатство, и по трећи пут богатство, богатство не друштва, него те једине бедне индивидуе“, и „ако јој је при томе пао у део све снажнији развој науке и ако су се у њеним недрима понављали периоди највишег процвата уметности, то је ипак било само стога што се без њих не би могла у пуној мери стицати богатства нашег доба“.⁵

Концентрација богатства на једној страни, није се могла вршити без концентрације сиромаштва на другој страни. Да би се производило богатство незнатне мањине друштва, морала је огромна већина друштва бити претворена у пуко

4 Charles Fourier, *Цивилизација и нови социјетарни свијет*, Школска књига, Загреб, 1980, стр. 167.

5 К. Маркс, Ф. Енгелс, *Дела*, том 32, Просвета, Београд, стр. 139

средство те производње у својини те исте мањине. По својинском статусу, роб се ни по чему није разликовао од осталих средстава производње, из чега је проистицала не само његова апсолутна обесправљеност, него и потпуна отуђеност његовог рада.

То је код експлоатисаних маса већ од самог почетка стварало одбојност према приватној својини, из које су поникле и прве идеје о њеном укидању. „Први црквени оци делили су схватање да земља није ничија својина, да је она у ствари божја, па да оно што присвајају богати припада богу, а тиме и свим људима“.⁶ Према хришћанском предању, „сви који пригрлише вјеру држаху се заједно и све им бијаше заједничко, продавали би покретна и непокретна добра и то би дијелили сваком према његовој потреби“,⁷ док је „Мухамед истакао да су људи равноправни у три ствари: води, ватри и испаши за стоку“.⁸

Попут религије, и филозофија се од давнина окретала против приватне својине, тражећи излаз у њеном подруштвљавању. По Платону „најбоље се управља она држава, у којој највише људи за једно место кажу једнако те речи: „моје“ и „није моје“,⁹ док је за Томаса Мора, „укидање приватне својине једино средство за равномерну и правичну расподелу добара, као и за опште благостање“.¹⁰ Нарочито је чувена следећа мисао Жан Жак Русоа: „Први који је оградио земљиште и рекао: „Ово је моје“, наишавши на простодушне људе који су му поверовали, у ствари је оснивач образованог друштва. Колико би спречио злочина, убистава и ратова, од колике ли беде и страха поштедео људски род онај који би почупао коље и затрпао јарак, довикујући ближњима: „Не верујте варалици! Пропашћете ако сметнете с ума да плодови припадају сваком и да земља није ничија!“¹¹

6 Вуко Павићевић, *Социологија религије*, БИГЗ, Београд, 1988, стр. 263.

7 Андрија Крешић, *Краљевство божије и комунизам*, Институт за међународни раднички покрет, Београд, 1975, стр. 133.

8 Др Иван Цвитковић, *Марксистичка мисао и религија*, Свијетлост, Сарајево, 1980, стр. 53.

9 *Држава*, Матица хрватска, Загреб, 1942, стр. 201.

10 *Утопија*, Култура, 1951, стр. 90.

11 *Друштвени уговор*, Просвета, Београд, 1949, стр. 139.

Дубља анализа историјске генезе приватне својине показала би да њено нестајање, путем подруштвљавања, отпочиње у ствари већ са њеним настајањем. Својина од почетка већ сама по себи представља друштвени феномен јер се ослања на друштвену заштиту коју, као овлашћени заступник друштва, обезбеђује држава. Али држава није само заштитник, него и стваралац својинских права, а нико не може ни стварати ни штити права једног власника без истовременог ограничавања права других власника, што довољно говори да је свака својина пре свега друштвени однос.

Основна противречност својинског монопола је у томе што је неограничено располагање својинским правима објективно немогуће јер би оно значило опште нарушавање својинског монопола. Ако би свако својом имовином располагао независно од својинских права других, настало би међусобно поништавање својинских права свих, које би било равно општем неправљу. А то значи да се о подруштвљавању својине може говорити само као о још већем подруштвљавању нечега што је по својој природи већ друштвено.

Подруштвљавање својине је у ствари историјски процес који траје од њеног настанка и одвија се у правцу све веће демонополизације стварног располагања својинским објектима. И у самом робовласништву, када је највећи део друштва био потпуно искључен из тог располагања, јачала је, не само за рачун већ и на рачун индивидуалне својине робовласника, државна организација, а са њом и јавно власништво, али се побољшавао и положај робова, који су постајали релативно већи уживаоци робовласничке имовине него у почетку, па и стварни поседници одређеног личног иметка.

Феудализам прави већ крупан историјски корак у правцу стварног подруштвљавања приватне својине. Иако је заједно са земљом, сам у поседу свог господара, кмет је добија на употребу под условом да вишак производа предаје њеном законском власнику. Тиме је на њега делимично пренесено и само коришћење и управљање земљом, па је за толико фактички окрњен и монопол феудалца на располагање истом. Успостављањем вазалних односа, подруштвљавање је захватило располагање производним средствима и од стране самог племства, јер док су робовласници својим поседима управљали аутономно, феудализам је кроз вазалство успо-

ставио хијерархијски систем управљања, у којем је аутономија замењена субординацијом као својврским видом централистичког колективизма.

Капитализам је тај колективизам порушио успостављајући поново власничку аутономију независних капиталиста, а произвођача је поново одвојио од производних средстава претварајући га у модерног роба који се по мало продаје на одређено време уместо да одједном буде продат доживотно. Капитализам је својински монопол на радну снагу са последника производних средстава пренео на самог произвођача, чиме је својински монопол уопште успоставио као универзални друштвени однос, без којег не би било ни универзалне равноправности као битног предуслова друштвене једнакости.

Индустријализацијом производње капитализам је, међутим, изградио технолошко-производне темеље својинског подруштвљавања. Индустрија је од самог почетка развијана као колективна производња, која је што се подела рада више развијала, технолошки повезивала све већу масу непосредних произвођача. Изоловане занатлије, који ручним алаткама рукују појединачно заменила је масовна организација најамних радника, који индустријска постројења опслужују колективно.

Тиме су по начину употребе средстава производње већ у великој мери подруштвљена, а са подруштвљавањем производних средстава вршено је и подруштвљавање производа, који су из производа за себе претварани у производе за друге. За разлику од изоловане натуралне производње, робна производња је увелико већ подруштвљена самим тим што представља производњу за тржиште, на којем се производи једних, размењују за производе других произвођача. Роба је, утолико уколико је једни производе а други употребљавају, већ сама по себи и сама за себе друштвени производ.

Преласком са натуралне на робну производњу битно се мења и начин присвајања, које се уместо насилним, врши економским средствима. Роб је за свог господара радио под непосредном насилном принудом, која је у феудализму замењена само посредном, такође насилном принудом над кметом, док је најамни радник економски принуђен да своју радну снагу сам нуди и послодавцу продаје по тржишној це-

ни, чија се висина, независно и од једног и од другог, одређује економском вредношћу саме радне снаге и односом њене понуде и потражње.

Помоћу силе је присвајање вишка производа у натуралној привреди вршено и међу самим присвајачима, који су ради освајања и присвајања туђих поседа стално ратовали, док се у робној привреди, путем нееквивалентне размене и расподеле, врши без икакве силе. Тамо су јачи присвајали од слабијих, овде богатији од сиромашнијих, први су то чинили помоћу физичке, други помоћу економске моћи. Пошто је у натуралној привреди преливање из плитких у дубоке цепо-ве вршено по принципу раздвојених, а у робној привреди по принципу спојених судова, физичка сила преливања која је у првом случају неопходна, у другом случају постаје сувишна.

Робном производњом производне јединице су економски, а технолошком поделом рада и производно органски повезиване, па вештачко повезивање помоћу спољашњих сила не само што више није потребно, него је и штетно, али је због тога и индивидуално управљање производним процесима постало нефункционално јер колективна производња тражи и колективно управљање. Већ и самом робном разменом више не управља само произвођач, већ и потрошач, као и читав низ прометника који између њих посредују, а у сложеним системима производње мањи или већи број посленика управља и производним процесима.

Индивидуални произвођач је апсолутни корисник својих производних средстава јер их сам и употребљава, и управља њима, и ужива плодове производног рада који тим средствима обавља. Уколико при том присваја и туђи рад, он то, захваљујући надпросечној продуктивности свог рада и тржишним околностима, чини искључиво у сфери промета, те је утолико и његова индивидуална својина истовремено и лична и приватна јер је резултат и његовог личног и присвојеног туђег рада.

За разлику од индивидуалног произвођача, власник производних средстава који поред сопствене, запошљава и туђу радну снагу, већ је са осталим запосленим њихов колективни корисник јер их не употребљава сам него заједно са својим најамницима. Капиталистичка производња је заправо и започела са радионицом чији је власник истовремено

и управљач и непосредни произвођач, али који већ није био искључиви корисник својих средстава, те утолико ни његова својина на тим средствима није представљала његов искључиви монопол.

Већ у развијеној мануфактури њен власник се морао потпуно повући из непосредне производње и посветити управљању, које је у индустријском предузећу преносио на све већи број професионалних менаџера, док се на крају и те улоге није у потпуности ослободио, задржавајући само наслов правног власника са крајње редуцираном улогом корисника сведеном на паразитско плодоуживање. Стога судбина производних корпорација није више у рукама њихових власника, него у рукама управљачког апарата.

Развој савремене технологије подрива и монопол професионалног управљачког апарата, захтевајући све шире и све непосредније учешће свих произвођача у управљању. „Промјене које у непосредном радном процесу изазива нова, савремена и аутоматизирана технологија, те управљање њоме, неизбежно имају у себи клице самоуправних аспирација“.¹²

Неопходност све веће концентрације капитала, коју је наметао развој савремене технологије, захтевала је и подруштвљавање својинских права, које је вршено нарочито у облику акционарства. У пракси акционарски капитал функционише као недељиви својински посед неограниченог мноштва удружених индивидуалних поседника, који своје делове продајом акција могу отуђивати од себе али не и од самог здруженог капитала. Својинско право на целину таквог поседа је у ствари њихово заједничко право које не искључује већ подразумева њихово индивидуално, само подруштвљено право на вредносне делове јединственог капитала.

У принципу поједини акционари располажу не само својим акцијама већ и целим здруженим капиталом, па самим тим и сваком поједином акцијом у његовом саставу. Отуда „у суштини акције већ постоји супротност против старог облика, у коме се друштвено средство за производњу испољава као индивидуална својина“, због чега „капиталистичка акционарска предузећа треба сматрати исто као и кооператив-

12 Драго Бувач, *Анатомија јапанског успеха*, Глобус, Загреб, 1982, стр. 111.

не фабрике као прелазне облике из капиталистичког начина производње у удружени, само што је једнима супротност укинута негативно, а у другима позитивно¹³.

Прелаз на удружени начин производње врши се преко акционарства тако што се повећава број удружених власника производних средстава и што се располагање тим средствима са легитимних власника преноси и на невласнике, који постају стварни колективни власници. И што се више шири круг формалних власника, то је веће њихово обезвлашћивање у прилог неформалних власника.

Акционарским удруживањем започиње сасвим обрнут процес у односу на стихијну капиталистичку конкуренцију. Ако се конкуренцијом смањивао, удруживањем се повећава број легитимних власника капитала јер се у првом случају концентрација вршила утапањем слабијих капитала у јаче, док се у другом случају врши њиховим удруживањем.

Удруживање је омогућило не само да у конкуренцији опстану ситни капитали, већ и да власницима капитала постану нови ситни поседници, па и сами радници, да се на тај начин концентришу и производно мобилишу велика уситњена средства, што је за резултат имало изузетно брз успон акционарског капитала. Још „крајем XIX и почетком XX века акционарски облик својине постао је преовлађујући у већини грана крупне индустрије. Већ 1929. године у САД 48, 3% свих предузећа имао је акционарски облик и она су запошљавала 89, 9% целокупне радне снаге, и давала 92, 1% целокупне производње прерађивачке индустрије“¹⁴.

Упоредо са повећањем броја акционара смањивана је њихова улога у стварном располагању, и укупним и њиховим појединачним капиталом, јер „претварањем својине у акционарску својину власник постаје власник с мањим правом. Као поседник акције он је зависан од одлука свих других поседника акција; он је само члан (ако и не баш увек онај који служи) једне целине. С проширењем акционарског система капиталистичка својина тако постаје све више таква ограничена својина која даје капиталисти само право на вишак

13 К. Маркс, *Капитал III*, К. Маркс, Ф. Енгелс, *Дела*, том XXIII, Просвета, Београд, стр. 373.

14 Др Стојан Јанков, *Савремени привредни системи*, Савремена администрација – ИЕИ, Београд, 1972, стр. 21.

вредности, не дозвољавајући му да одлучујуће захвати у ток производње¹⁵.

Као акционар, капиталиста не може захватати у ток производње јер се она већ толико одвојила од његовог власништва да су „у систему корпорација власнику индустријског богатства остављени само симболи власништва, док се моћ, одговорност и имовина, које су раније биле саставни делови власништва, преносе на посебне групе у чијим се рукама налази контрола“. Стога је „став „власника“ велике корпорације према „његовој“ својини. . . став готово потпуног отуђења. Његово се власништво састоји од парчета хартије које представља извесну колебљиву количину новца“, је „он нема одговорности према предузећу и никакав конкретан однос према њему“.¹⁶ И „мобилизовање капитала претвара у све већој мери капиталистичку својину у упутнице на принос и услед тога чини капиталистички процес производње у све већем обиму независним од кретања капиталистичке својине“.¹⁷

Свој врхунац независност производње од својине достиже у државном капитализму, где се својински монопол претвара у голу апстракцију јер се у својству правног субјекта у име целог друштва појављује држава. Пошто сваки стварни монопол значи искључење других субјеката из располагања одређеним својинским објектом, монопол државе уколико би она стварно представљала цело друштво, значио би укидање сваког монопола, па самим тим и сваке својине јер под претпоставком да из државне својине нико не би био искључен, она не би ни представљала стварну својину.

Под идеолошким постулатом да држава представља цело друштво, државна својина је у комунистичком покрету управо изједначавана са друштвеном својином, па проглашавана и за њен највиши облик. А пошто је држава остала одвојена од друштва и супротстављена друштву, идеологија државне својине представљала је лажну маску за прикривање бирократске самовоље у располагању друштвеном имовином.

15 Рудолф Хилфердинг, *Финансијски капитал*, Култура, 1958, стр 152/3.

16 Ерих Фром, *Здраво друштво*, Рад, Београд, 1980, стр. 138.

17 Рудолф Хилфердинг, *Финансијски капитал*, исто, стр. 168.

Пошто иза својинског монопола стоји држава, свака својина је у том погледу државна, и не може постојати без државе. Основни смисао државе је управо да обезбеђује присвајање и заштиту својине, овлашћује и развлашћује легитимне власнике. Она је искључиви донатор својинских права и врховни арбитар у имовинско-правним споровима.

Али држава је одувек била и непосредни власник одређених средстава помоћу којих остварује своје функције, и без којих не би могла ни постојати. Тим средствима никада није располагало цело друштво, већ овлашћени државни органи, који су их више употребљавали против друштва него у интересу друштва. И пошто су државни органи имали монопол на то располагање, државна имовина никада није припадала целом друштву сем ако је сами државни органи нису давали на јавно коришћење.

С обзиром да сама не производи, држава своја средства може стицати једино присвајањем туђег рада, па „нема основне контрадикције између приватног и државног власништва“,¹⁸ која је само његов најекстремнији и најразвијенији облик. „Модерна држава, ма какав био њен облик, у суштини је капиталистичка машина, држава капиталиста, идеални свеопшти капиталиста“, и „уколико више производних снага она преузима у своје власништво, утолико више постаје стварни свеопшти капиталист, утолико више држављана експлоатише. Радници остају најамни радници, пролетери“, а „капиталистички односи се тиме не укидају, напротив, они достижу свој врхунац“.¹⁹

Експлоатацију својих држављана модерна држава врши углавном на два начина: непосредно кроз производњу коју сама организује, и посредно кроз захватање вишка производа самосталних предузетника. Мада су оба вида државне експлоатације постојала откад постоји држава, модерну државу карактерише управо доминантна улога у организацији производње и целокупне друштвене репродукције, одакле проистиче и њена економска доминација као најмоћнијег капиталисте.

18 Бранко Хорват, *Политичка економија социјализма*, Глобус, Загреб, 1984, стр. 197.

19 Фридрих Енгелс, *Развитак социјализма од утопије до науке*, К. Маркс, Ф. Енгелс, Изабрана дела, том II, Култура, 1950, стр. 144.

Посредна експлоатација произвођача од стране државе везана је за њену посредничку улогу у репродуковању приватне својине. Већ су први непосредни експлоататори морали стварати и издржавати посебан државни апарат помоћу којег су вршили присвајања туђих поседа и обезбеђивали експлоатацију туђе радне снаге. Држава се ради тога мора издржавати све док постоји приватна својина јер је она нужан услов њеног репродуковања, а кроз историју се мењају само начин и облици издржавања државног апарата.

Већ самим тим што је, ради сопственог издржавања, захватала део вишка производа који су присвајали непосредни експлоататори, држава је ограничавала њихов својински монопол, понашајући се као сувласник њиховог експлоататорског плена, чијем је присвајању и сама давала свој допринос. И што су експлоататорски односи постајали развијенији и сложенији, улога државе у њиховом обезбеђивању је повећавана, па је повећавано и њено учешће у располагању присвојеним вишком производа.

У односу на робовласништво, већ је у феудализму знатно повећан уплив државе у приватно власништво. Владари су били чак и легитимни власници земље коју су делили својим вазалима под условом да учествују у њиховим ратним походима. Централизација приватног власништва представљала је заправо економску основу и основни смисао централистички устројене феудалне државе.

Иако је разарањем својинског централизма разорен и централизам феудалне државе, коренито измењена улога буржоаске државе у репродуковању приватне својине, не само што није смањена него је стално повећавана. Већ су се прва индустријска предузећа „више ослањала на државну заштиту и политичку повластицу неголи на властиту економску снагу, да би се одржавала“,²⁰ а „државна привредна политика, ...тј. она која је непрекидна и доследна, настаје тек у модерно доба“, и „први систем који она ствара јесте систем такозваног меркантилизма“, који „значи стварање модерне моћне државе, и то директно, повећањем владарских прихода, а индиректно, повећањем пореске моћи становништва“.²¹

20 Maurice Dobb, *Студије о развоју капитализма*, Напријед, Загреб, 1961, стр. 310.

21 Макс Вебер, *Привреда и друштво*, том II, Просвета, Београд, 1976, стр 427 и 430.

Утицај државе „на целокупне друштвене и економске токове савремених капиталистичких земаља изванредно брзо расте, нарочито после велике економске кризе 30-тих година, и друго, после II светског рата, а нарочито од краја 50-тих година, она све мање интервенише у привреди, а све претежније иступа као фактор интегралног државног капиталистичког регулисања и планирања привреде високо развијених капиталистичких земаља“.²² Док се „у класичном капитализму економска улога држава испљивала, углавном, у посредном утицају политичке силе на економско кретање капиталистичког друштва, дотле тај утицај у савременом капитализму постаје непосредан. Држава преко свог апарата, непосредно управља привредом, ангажујући се на директном решавању основних економских проблема, на организовању производње и усмеравању привредног развитака. Државни апарат великим делом постаје истовремено и привредни апарат, односно он се разграђава и допуњује за потребе усмеравања привредног развитака, а економска политика државе постаје основни регулатор производње и економског развоја“.²³

Регулаторна и усмеравајућа улога државе остварује се нарочито преко робно-новчаних токова, чијим регулисањем она одлучујуће утиче на укупне токове друштвене репродукције. Ценовном и монетраном политиком држава врши дириговану прераспodelу новостворене вредности, концентришући је на развојним пунктовима које сама одређује, чиме судбоносно утиче на репродукцију појединачних капитала, па тиме и на остваривање својинских права њихових власника.

Али држава регулативну и усмеравајућу улогу не врши ни мало непристрасно, и своје услуге добро наплаћује захваћајући дубоко у вишкове новостворене вредности. Држава је, међутим, подржављени део улагала у репродукцију сопствених средстава друштвене репродукције. Тако је нарастао и јачао државни капитал, као основни и све доминантнији облик својине, који великим делом захвата кључне делатности друштвене репродукције, као што су тешка индустрија, саобраћај, енергетика, комуналне делатности, здравство, наука и образовање.

22 Др Стојан Јанков, *Савремени привредни системи*, Савремена администрација – ИЕИ, Београд, 1972, стр. 70.

23 Бранко Хорват, *Политичка економија социјализма*, исто, стр. 184.

Пошто је држава искључиви донатор својинских права и главна снага присвајања, она је такву позицију од почетка користила за стварање и увећавање сопственог власништва. Већ је робовласничка држава поседовала мање или веће комплексе плодног земљишта, док је феудална држава била легитимни власник великог или највећег дела земље. Тако је „у Египту, у Сирији и у пограничним подручјима Ирака земља већ одавна припадала држави, а обрађивачи су имали само право уживања уз увјет да дају становите дажбине“²⁴

Чим је земља своју улогу главног производног средства почела да уступа производној техници и производном капиталу, тим новим облицима поседа почела је одмах да се окреће и држава, тражећи одговарајуће изворе финансирања ради стварања и јачања сопствене економске основе, која јој је била и неопходна јер је она представљала незамењив друштвени ослонац у тој технолошко-производној и економској трансформацији. „Све већа улога коју је држава требало да одигра у уобличавању привреде. . . наговештена је“ већ „у позном средњем веку. Сада је град много чвршће везан за државне оквире“, па су „чак и велики фламански градови изгубили независност и потпали под директну власт војвода од Бургундије. Владе су такође биле принуђене да се све више задужују, да изналазе ефикасније методе опорезивања, па чак и да девалвирају новац, не би ли изашле на крај са све већим издацима. Економски темељи државе били су постављени“²⁵.

Држава је свој капитал стварала и увећавала углавном на два начина: фискалним захватањем и национализацијом приватног капитала. Национализација је, подстакнута нарочито великом кризом 1930-тих година, вршена са циљем да се брзом централизацијом капитала омогући веће ангажовање државе у решавању проблема који су кризу изазвали. Мерама национализације захваћене су управо оне делатности преко којих је држава могла најефикасније утицати на привредне токове.

Готово истовремено са развијеним земљама, национализацију су вршиле и неразвијене земље. Док су у развије-

24 Vadim Jelisejev, Jean Naudon, Gaston Wiet, Philippe Wolf, *Велике цивилизације средњег вијека*, Напријед, Загреб, 1972, стр. 174.

25 *Средњи век и ренесанса*, Народна књига – Вук Караџић – Рад, Београд, 1984, стр. 173.

ним земљама доминирали економски, у неразвијеним су у први план избијали политички фактори етатизације. Зато су и мере национализације у неразвијеним земљама имале више политички а мање економски карактер као у развијеним земљама. Због тога је држава задобијала већу улогу и моћ у регулисању и усмеравању токова друштвене репродукције, па је вршила и шире захвате у приватну имовину.

Као светски феномен, подржављење приватне својине представља несумњиво законит историјски процес свесног овладавања токовима друштвене репродукције. У развијеним западним земљама „монополска структура и државна интервенција омогућиле су да се стопа акумулације у послератном периоду повећа два до два и по пута у поређењу са стопом између два рата“.²⁶

Концентрација производних потенцијала у рукама државе омогућила је неразвијеним земљама да диригованом мобилизацијом производних снага знатно убрзају свој привредни развој. „Драконским методима и огромним улагањима СССР је постао индустријска велесила у периоду од само десет година – и то је постигао много брже но и једна друга земља у историји Европе“, ²⁷ а на сличан начин убрзаван је и привредни развој неразвијених земаља Азије, Африке и Латинске Америке након њиховог политичког осамостаљивања и извршених национализација приватног капитала.

То што је убрзавало привредни развој била је, међутим, само велика централизација капитала којим се могло плански располагати, а не сама природа државног власништва, које је од почетка долазило у сукоб са развојним економским тенденцијама. Свођење приватног власништва на голи својинско-правни однос, одвојен од непосредног располагања средствима друштвене репродукције, лишавало је номиналне власнике економске моћи, а непосредне произвођаче и управљаче економске мотивације, коју је држава морала вештачки подстицати или административним, политичким, идеолошким и другим неекономским мерама надомештати.

Али изворна економска мотивација није се могла ничим адекватно надоместити, због чега је, угрожавајући еко-

26 Владислав Миленковић, *Рад и капитал на западу*, Седма сила, Београд, 1965, стр. 25.

27 *Савремени свет*, Народна књига – Вук Караџић – Рад, Београд, 1983, стр. 274.

номски развој, административно руковођење привредом западало у све дубљу кризу. Погубне економске импликације државно својинског монопола почеле су се и у најразвијенијим земљама већ одавно испољавати.

Криза је утолико већа што је државно руковођење обухватније, па је у земљама тоталитарног етатизма достигла катастрофалне размере. Администрирање је овде практично угушило економију, која је замењена политичким волонтиризмом, по чијим је оптерећењем економски и политички систем, заснован на државносвојинском монополу, доживео потпуни слом. Југословенски покушај да се негативне импликације етатистичког система неутралишу самоуправљањем није успео пре свега због тога што је, децентрализацијом расточена, државна својина само преименована у друштвену својину.

Излаз се и на Истоку и на Западу тражи у реприватизацији, па се у многим земљама врши денационализација државне имовине, чак и у делатностима за које се сматрало да морају бити под непосредном државном контролом. Али, ако реприватизација треба да значи повратак на старе, једном превазиђене облике својине, онда би то значило окретање свих друштвених токова уназад, што би, у крајњој линији, погађало цело друштво, због чега таква оријентација нема никаквих дугорочних изгледа.

Док је капиталистичким акционарством смисао приватне својине до краја огољен тиме што је сведен на пуко присвајање и плодуживање туђег рада, без икаквог ангажовања у самом процесу присвајања, државним капитализмом је тај смисао доведен до бесмисла тиме што је субјект присвајања претворен у општег безличног капиталисту, чиме је приватна својина лишена конкретног субјекта, а субјективно својинско право замењено објективним својинским правом. Пошто дубље растакање није могуће, дање промене могу ићи само у правцу поновног сједињавања расточених својинских компоненти, али на новој производној основи, због чега и својински односи морају бити нови.

Један од практично већ потврђених путева у том правцу је радничко акционарство, које је још Чарлс Фурије предсказао кроз тезу да „нема потпуног јемства за крупно власништво све дотле док народ не постане ситан власник с ку-

понима радничких дионица“.²⁸ Данас су у многим, нарочито развијенијим земљама, не само професионални управљачи већ и радници, као поседници деоница и акција, сувласници великог, и све већег крупног капитала.

Кроз радничко акционарство врши се поновна интеграција својине али без поновне деконцентрације, него са још већом концентрацијом капитала. Ако акционарство професионалних управљача значи поновно сједињавање управљања и плодуживања, акционарство радника као непосредних произвођача значи поновно сједињавање свих основних компоненти својинског располагања: употребе, управљања и плодуживања, односно интегралног коришћења својине. А то сједињавање није реприватизација, него деприватизација својине.

Радничко акционарство није својина која се стиче туђим, него својина која се стиче сопственим радом. Али она није ни индивидуална својина усамљених радника, него заједничка својина удружених радника. Њиме се, међутим, индивидуално власништво не укида него се, напротив, потврђује као интегрални део друштвеног власништва, у којем појединац не само да не губи, него многоструко добија. Као што каже Чарлс Фурие, „сиромах у Хармонији, ако посједује само дјелић дионице, једну двадесетину, власник је, као судионик, читавог кантона“, јер „он може рећи: наше земље, наша палача, наши дворци, наше шуме, наше творнице, наше радионице; све је његово власништво“.²⁹

Уколико са развојем технологије, технолошко знање потискује капитал као основно средство производње, демократија и у производњи и у политици потискује аутократију. „Захтјеви што их постављају технологија и планирање, увелико повећавају потребе индустријских предузећа за специјализираном радном снагом и потребу да се она организира“, тако да ће се „на пољу индустријске иницијативе догодити нови помак моћи, и то с капитала на организирано знање, а могло би се очекивати да ће се то помицање одразити и на расподелу моћи и снага у друштву као цјелини“, што се „управо и догађа; заправо је моћ прешла на нешто што сват-

28 Charles Fourier, *Цивилизација и нови социјетарни свијет*, Школска књига, Загреб, 1980, стр. 166.

29 Цитирани рад, стр. 166.

ко тко воли трагати за нечим новим, може слободно назвати новим фактором производње“, а „тај нови фактор производње јест удруживање људи који посједују знање“. ³⁰

Такво удруживање заснива се и одржава на неутуђивим демократским начелима, што „значи да нема никаквих „подређених“, постоје само „сарадници“. Штавише, у организацији заснованој на знању сви припадници морају бити у стању да управљају властитим радом, да га контролишу. Захтева се, другим речима, да сви припадници поступају као одговорни доносиоци одлука. Сваки члан мора да види себе као „директора“. ³¹

Целокупан развој индустријске производње неизбежно води јачању демократске државе. С подруштвљавањем својине индустријска технологија доноси и подруштвљавање управљања, којим се аутократска држава трансформише у демократску државу. С преношењем непосредног управљања предузећем на све запослене, и непосредно управљање државом мора се преносити на све држављане. ³²

Насупрот томе, у Србији се током транзиције у недовољно регулисаним својинским односима спроводи кампањска приватизација којом се и приватна и државна имовина претачу у власништво моћних појединаца, чиме се огромна већина становништва лишава могућности да суверено располаже средствима која својим радом ствара. ³³

Проблем би се могао решити законском заштитом сваке и свачије, сопственим радом и заслугом стечене својине, што подразумева строгу забрану сваког нелегалног и нелегитимног присвајања туђе имовине. Али то би захтевало плебисцитарно изјашњавање свих грађана о таквој законодавној регулативи, јер све док мањина доноси државне законе, доносиће их у своју корист. ³⁴

30 J. K. Galbraith, *Нова индустријска држава*, Стварност, Загреб, 1970, стр. 67. и 68.

31 Peter F. Drucker, *Посткапиталистичко друштво*, Грмеч, Привредни преглед, Београд, 1995, стр. 111.

32 Види: Драган Марковић, „Развој својинских односа у функцији демократизације политичких институција“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2011.

33 Види: Снежана Грк, „Србија и Европска Унија – кризе после кризе“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2011, стр. 120.

34 Види: Драган Марковић, „Демократизација својинских односа као претпоставка развоја демократског друштва“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

Да би се омогућило слободно располагање сопственом имовином, морали би бити озакоњени сви облици легалног власништва, као један од основних услова слободног удруживања грађана. У побољшању својинског статуса и стварној демократизацији својинских односа, која представља кључни чинилац економске ефикасности и истинске демократизације друштва, Србија би чак морала предњачити да би ухватила корак са развијеним земљама.

Литература

- Вебер, Макс: *Привреда и друштво*, том II, Просвета, Београд, 1976.
- Galbraith J. K. , *Нова индустријска држава*, Стварност, Загреб, 1970.
- Грк, Снежана, „Србија и Европска Унија – кризе после кризе“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2011.
- Democracy and democratization in southeastern Europe. The democratic reconstruction of the Balkans*, Westminster University, 2001.
- Dobb, Maurice: *Студије о развоју капитализма*, Напријед, Загреб, 1961.
- Drucker, Peter: *Посткапиталистичко друштво*, Грмеч, Привредни преглед, Београд, 1995.
- Linz, Juan and Stepan, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation: southern Europe, South America, and post-communist Europe*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996.
- Марковић, Драган: *Демократија и својина*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Марковић, Драган, „Развој својинских односа у функцији демократизације политичких институција“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2011.
- Маркс, К. : *Капитал III*, К. Маркс, Ф. Енгелс, Дела, том XXIII, Просвета, Београд.
- Савремени свет*, Народна књига – Вук Караџић – Рад, Београд, 1983.

Средњи век и ренесанса, Народна књига – Вук Караџић – Рад, Београд, 1984.

Fourier, Charles: *Цивилизација и нови социјетарни свијет*, Школска књига, Загреб, 1980.

Фром, Ерих: *Здраво друштво*, Рад, Београд, 1980.

Хилфердинг, Рудолф: *Финансијски капитал*, Култура, Београд, 1958.

Dragan Z. Markovic

THE GENESIS AND THE DEVELOPEMENT OF THE PROPERTY

In many, especially post-communist countries, the exit from crisis is searched through the re-privatization. The state property was denationalized, even in the activities which were considered as necessarily under the direct state control. But, if the re-privatization means the return on the old, anachronistic forms of property, then it would mean the turning of all social tendencies inversely, which would ultimately touch the whole society and therefore such orientation has no chance to success.

While the capitalist shareholding has completely denuded the sense of private property through his reduction on the usurpation and usufruct of the work of others, without any engagement in the process of usurpation, in the context of the state capitalism this sense was lost in the way that the subject of usurpation was transformed in a general impersonal capitalist, a thing which dispossessed the private property and the subjective law of property changed into the objective law of property.

Seeing that the dissolution more profound is not possible, the further changes can go exclusively in the sense of reunification of this disunited components, but on the new productive basis with also new relations of property.

One of the already confirmed ways in this sense is shareholding of workers. Nowadays in the many, especially developed countries, the worker class is, together with professional managers, owner of shares, but also part-owner of great capital. The shareholding of workers as direct producters means the reunification

of all basic components of the property disposition: use, managing and usufruct, i. e. integral use of property. And this reunification is not reprivatization but deprivatization of property. The worker's shareholding is property that is not acquired by work of other, but by their own work. But it is not individual property of individual workers but common property of united workers. The worker's shareholding does not abolish individual property but on the contrary confirms it like the integral part of social property where individual can only win in many ways.

The whole development of individual production leads inevitably to the strengthening of democratic state. With the socialization of property, industrial production brings also the socialization of managing, where the autocratic state is transformed into the democratic state. With the transfer of direct managing of enterprise towards all the employees the state governance should also be transferred to all the citizens.

Key-words: property, political institutions, democratization.

Овај рад је примљен 15. октобра 2013. године а прихваћен за штампу на састанку редакције 17. децембра 2013. године.